

JUPITER FULMINANS ÎN ICONOGRAFIA RELIGIOASĂ APULENSĂ

Radu OȚA

Cultul zeului suprem al panteonului greco-roman s-a bucurat de o largă popularitate în nordul Dunării. În centrul urban apulens se întâlnesc cele mai numeroase imagini iconografice și atestări epigrafice din Dacia. Până acum s-au înregistrat peste o sută de inscripții dedicate lui Jupiter¹. Obiectul intervenției noastre este de a ilustra câteva din aspectele iconografice ale răspândirii acestui cult oficial. Este vorba despre două statui inedite ale lui Jupiter, de tip *fulminans*, cu sau fără *hymation*, în ipostaza de păstrător al *fulmen*-ului pe antebraț, descoperite în mod fortuit, în lipsa unui context arheologic clar.

Prima (inv. R 8661, dimensiuni: h - 0,97 m, l - 0,52 m, gros - 0,18 m, Lfulmen-0,23 m)², aflată în 1992, în apropierea „carierii de bentonită” din comuna Ciugud³, situată la 5 km de municipiul Alba Iulia, este o operă sculpturală din calcar, lucrată în *ronde-bosse*, de factură medie spre superioară a artei provinciale. Piesa a fost găsită într-unul din beciurile muzeului din Alba Iulia într-o stare destul de bună, deși capul și tibia dreaptă sunt rupte de corp. Piesa necesită urgente restaurări pentru a putea fi pusă acolo unde îi este locul, în expoziția permanentă a muzeului (Pl. I).

Sculptura îl înfățișează pe zeu în picioare, nud, cu mantia (*pallium*) aruncată peste umărul stâng, căzând în falduri verticale sau oblice. Divinitatea are privirea îndreptată în sus, irisul ochilor marcat plastic printr-o incizie circulară care nu atinge pleoapele. Fruntea și o parte din creștet nu se mai păstrează, la fel și partea occipitală a craniului. Părul, transformat în striuri paralele, crește în sus deasupra frunții, trăsătură specifică zeilor⁴, iar în spate, atât cât s-a mai păstrat, este redat schematic în tehnica împunsăturilor succesive cu șpițul. Barba stufoasă este

---

¹ PISO 2001a,b.

² Fotografiile au fost realizate de doamna Lacrima Rădulescu căreia îi mulțumim și pe această cale. Din păcate nu a putut fi realizată o luminozitate mai bună a încăperii unde se află piesa, astfel încât calitatea primei imagini a avut de suferit.

³ *RepAlba* 1995, p. 77. În acest repertoriu se menționează doar descoperirea unei statui din calcar reprezentându-l pe Jupiter, în apropierea carierei mai sus amintite, fără nici o altă informație.

⁴ DIACONESCU 2005 b, p. 162.

redată în meșe paralele terminate în bucle, acoperind obrajii aproape pe jumătate. Modul de tratare a masei capilare trădează artizanatul popular. În mâna dreaptă, lăsată pe lângă corp, păstrează mănunchiul de fulgere (*fulmen*), imaginat sub forma unor nervuri torsionate, iar în cea stângă, ridicată, ar fi trebuit să fie sceptrul, simbolul puterii supreme. Imaginea zeului este cea de om matur, încă în vigoare, lucru evidențiat și de tratarea subtilă a mușchilor pectorali. Observăm, de asemenea, redarea liniei inghinale și o oarecare tentativă de schițare a mușchilor abdominali. Mușchii trapez și dorsali sunt de asemenea modest tratați. Antebrațul stâng, la fel și partea de jos a membrilor inferioare, nu se mai păstrează. Greutatea corpului cade pe piciorul stâng, cel drept fiind ușor flexat. Rotula genunchilor este schematic redată printr-o incizie circulară.

Folosirea intensă a trepanului în redarea cutelor adânci ale *hymation*-ului, care creează dâre de umbră intensă, privirea îndreptată în sus, tehnica redării coafurii prin împunsături succesive cu șpițul cât și a tratării celeilalte părți a coafurii în „stil popular” ne conduc spre epoca severiană medie sau chiar mai târziu, în epoca anarhiei militare⁵. Este probabil una din cele mai târzii opere sculpturale de la Apulum.

Nu este exclus ca această statuie să fi fost lucrată în atelierul de pietrărie aflat în imediata apropiere a necropolei nordice de la Apulum, cercetat în urmă cu peste două decenii, cu ocazia lucrărilor de sistematizare efectuate în municipiul actual. Este vorba de o aglomerare de blocuri din gresie calcaroasă-silicioasă adusă din cariera de piatră de la Ighiu. S-au putut observa resturi nefasonate din pietre prelucrate sau în curs de prelucrare⁶. Sculptorii pietrari apulensi s-au specializat în executarea anumitor monumente funerare sau statui de cult, cum ar fi medalioanele lucrate aparte, coronamentele funerare în formă de trunchi de piramidă cu laturile arcuite și statuile tridimensionale ale lui Jupiter de tip „Verospi”⁷. Statuia ar fi putut fi lucrată în acest loc, ținând cont și de asemănarea materialului din care a fost cioplită cu cel din atelier.

Piesa a fost descoperită foarte aproape de un edificiu roman (aparținând cel mai probabil unei *villa rustica*), aflat foarte aproape de cariera de bentonită de la Ciugud, lângă Alba Iulia⁸. Nu ar fi exclus ca piesa în discuție să fie legată de această clădire, care a aparținut fie unui particular bogat din elita municipală apulensă, fie unui veteran legat profund de cultele oficiale ale statului roman.

Statuia a fost recuperată cu ocazia lucrărilor de exploatare a carierei în anul 1992 de regretatul profesor Cl. Băluță. Din relatările muncitorilor, alături de aceasta au apărut o mulțime de materiale romane constând în *tegulae*, olane, cărămizi de elevație și hypocaust, vase fragmentare de tip *mortaria* etc⁹. Alături de această piesă a fost găsit un altar votiv cu inscripția grecească ΚΑΥΛΟΝΤΟ, probabil numele unui proprietar de origine orientală¹⁰. Acestea au fost descoperite foarte aproape de o clădire cu cinci camere care nu a mai putut fi

⁵ *Ibidem*, p. 85, nr. 45, Pl. XXIX,1, 158-159, nr. 29-30, Pl. LVIII,1, LIX, 1.

⁶ BLĂJAN, POPA 1983, p. 375.

⁷ BĂRBULESCU 2003, p. 61.

⁸ CIUȚĂ 2003, p. 25-43.

⁹ *Ibidem*, p. 31.

¹⁰ *Ibidem*, p. 28.

cercetată pentru că a fost distrusă de lamele excavatoarelor.

Arheologul M. Ciută a cercetat de-a lungul mai multor campanii de săpături sistematice o zonă din imediata apropiere clădirii, surprinzând un zid de incintă a acestei vile rustice, orientat nord-sud, construit din pietre de râu legate cu mortar (*opus incertum*)¹¹. Lângă acesta s-a găsit o monedă (*dupondius*) de la Traian¹². Într-o altă secțiune trasată în apropiere a fost descoperită o monedă de la Sabina, sora lui Hadrian¹³. Autorul cercetărilor, pe baza materialului avut la dispoziție (ceramică glazurată sau lucrată cu mâna) găsit într-un semibordei și o groapă de provizii, dar și a monedelor menționate mai sus, a ajuns la concluzia că aceste complexe arheologice sunt timpurii (începutul stăpânirii romane în Dacia) și pot fi puse în legătură cu lucrătorii care întrețineau acel domeniu, respectiv *villa rustica*, iar clădirea multicompartimentată aflată la 50-60 metri de locul săpăturilor ar fi fost locuința proprietarului¹⁴.

La o primă vedere se poate lua în considerare acest aspect, și anume, ca aceste complexe de locuire să aibă o legătură cu clădirea. După terminarea cercetărilor profesorul Ciută a avut puține date la dispoziție pentru a formula alte ipoteze în legătură cu acea locuire. Să nu uităm totuși că nu a reușit să sondeze „locuința stăpânului”, ci doar aspecte de habitat care ar putea foarte bine să nu aibă nici o legătură cu construcția. Moneda de la Traian a apărut lângă un zid (probabil zidul de incintă al domeniului), iar cea de la Hadrian într-o secțiune, deci nu într-un complex. Trebuie să amintim că monedele pot avea o perioadă lungă de circulație, astfel încât nu reprezintă cea mai bună soluție pentru datare. Presupunem că autorul cercetărilor nu a avut ocazia să vadă statuia de calcar descoperită în preajma vilei.

Dacă, într-adevăr, piesa a fost găsită într-una din camerele clădirii sau în imediata apropiere a sa, atunci datele problemei se schimbă, astfel încât sculptura însăși poate constitui obiect de datare a locuinței multicompartimentate, în perioada Severilor. Mai bine spus, *villa rustica* ar fi funcționat în aceste condiții în epoca severiană medie. Cât privește perioada de început a funcționării ei, este greu să avansăm ipoteze deoarece a fost distrusă de intervenții antropice și nu a putut fi cercetată.

Nu excludem posibilitatea ca realitățile surprinse de M. Ciută să aibă legătură cu clădirea respectivă, dar încă nu există date suficiente care să probeze legătura cronologică între acestea, mai ales că se află la o oarecare distanță între ele, iar monedele nu au apărut într-un complex clar de locuire, ci în stratul arheologic roman. În plus, a apărut statuia cu Jupiter, care prin tehnica de realizare și aspectul său iconografic se încadrează mai târziu, în plină epocă a Severilor.

Analogii pentru piesa sculptată întâlnim în reliefurile din bronz de la Caransebeș¹⁵, statuetele din bronz de la Potaissa (3), Drobeta¹⁶ (în Dacia),

¹¹ *Ibidem*, p. 36.

¹² *Ibidem*, p. 36, fig. 12/a,b.

¹³ *Ibidem*, p. 36, fig. 13/a,b.

¹⁴ *Ibidem*, p. 40.

¹⁵ ISAC 1971, p. 112-115, nr. 1, Fig. 1.

¹⁶ BĂRCĂCILĂ 1934, p. 84-85, Fig. 18; ȚEPOSU-MARINESCU, POP 2000, p. 21-25, nr. 1-4, Pl. 1-3.

Mathay¹⁷, Maligny¹⁸, Chécý¹⁹ și Paris²⁰ (în Gallia), Boblingen și Auvernier (în Germania Superior și Inferior²¹), Neapole²², Herculaneum²³ și Pompei²⁴ (în Italia), precum și în muzeul din Viena²⁵. De asemenea, se găsesc statui și reliefuri lucrate în calcar sau marmură care se aseamănă cu această sculptură. O astfel de operă o găsim în Gallia, Escorneboeuf²⁶, mai slabă calitativ în comparație cu a noastră. În Pannonia, acest tip iconografic îl întâlnim pe reliefurile de la Aquincum (3) și statuile descoperite la Intercissa și Iza (lângă Brigettio)²⁷. La Drobeta, statuia din marmură de import a lui Jupiter reprezintă o altă variantă a tipului *fulminans*²⁸. Acest tip iconografic este redat și de statueta de teracotă aflată în sanctuarul de la Dhroncken, Gallia, datată în secolul II p.Chr²⁹.

Cea de-a doua sculptură (inv. R860-861, dimensiuni: h - 0,36 m, gros - 0,12 m; dimensiuni braț stâng: L - 0,217 m, l - 0,085 m, gros - 0,08 m), de dimensiuni reduse față de prima, ca realizare artistică este de factură medie (Pl. II/1, 2). Lucrată în *ronde-bosse*, din marmură albă-gri zaharoasă de Bucova (?), se păstrează în stare fragmentară și face parte din primele colecții ale muzeului. După *Registrul inventar* al instituției statuia provine din Apulum, fără alte precizări. Au mai rămas doar torsul, cea mai mare parte a brațului drept cu care ținea scepstrul și un fragment din antebrațul stâng cu mănunchiul de fulgere (*fulmen*) torsionat. Analogii cu această variantă de reprezentare găsim în Gallia prin statuia din calcar de la Mezin, aflată într-un templu dedicat lui Jupiter³⁰ și un relief aparținând colecțiilor unui muzeu din Bruxelles³¹. Statuete de bronz aparținând acestei variante a tipului *fulminans* întâlnim în Gallia la Allerey³² și în muzeul din Berna³³.

În cea ce privește descrierea sculpturii nu sunt prea multe de spus. Se observă o oarecare încercare de trasare a mușchilor pectorali, a zonei inghinale și a oaselor claviculei. Este dificil a face precizări concrete asupra datării acestei piese datorită stării fragmentare în care s-a păstrat. După modul schematic de tratare al detaliilor torsului cât și artizanatului mediu, am încadra piesa în epoca severiană medie. Ambele statui au aproximativ același tip de redare a mușchilor sau a părților anatomice ale corpului, nefiind exclus ca a doua piesă să fie mai târzie decât prima.

¹⁷ BOUCHER 1974, p. 149, fig. 17.

¹⁸ BRAEMER 1963, p. 82, nr. 349.

¹⁹ *Ibidem*, p. 92, nr. 399.

²⁰ REINACH 1908, p. 2, nr. 6-7.

²¹ BRAEMER 1963, p. 120, nr. 542; 127, nr. 578, pl. XLII; 134, nr. 614, pl. XLIV.

²² *Ibidem*, p. 8, nr. 1.

²³ REINACH 1908, p. 8, nr. 2.

²⁴ *Ibidem*, p. 6, nr. 9.

²⁵ *Ibidem*, p. 3, nr. 2, 5.

²⁶ LABROUSSE 1974, p. 478, fig. 25.

²⁷ KUZMOVÁ 2005, p. 293-297, Abb. 1-2.

²⁸ TUDOR 1968, p. 381, fig. 103/2; MICLEA, FLORESCU 1980, p. 110-111, nr. 350.

²⁹ CIVMOS 1983, p. 152, fig. 90.

³⁰ COUPRY 1973, p. 468, fig. 28.

³¹ CUMONT 1913, p. 203, nr. 169.

³² BRAEMER 1963, p. 77, nr. 324.

³³ REINACH 1908, p. 5, nr. 1.

Prototipurile de la care au pornit aceste reprezentări ale lui Jupiter sunt foarte îndepărtate în timp, și anume dintr-o epocă anterioară lui Phidias, continuând apoi cu cea a maestrului amintit. Frontonul estic al templului lui Zeus din Olimpia ne oferă imaginea divinității în ipostază nudă, în picioare, cu brațele lăsate, partea de jos a corpului fiind învelită de o mantie (*hymation*). În mâna stângă ținea sceptrul iar în cealaltă mănunchiul de fulgere (*fulmen*)³⁴. Templul a fost construit între anii 468-456 a.Chr., iar scenele în care figurează Zeus sunt probabil opera sculptorului Paionios din Mende³⁵. Aceasta este, se pare, cea mai veche imagine din care s-a dezvoltat acest tip de redare a divinității.

Din epoca lui Phidias avem o statuie în *ronde-bosse* (poate chiar opera sculptorului amintit), din marmură, care îl înfățișează pe zeu în ipostază nudă, în picioare, cu *hymation*-ul acoperindu-i umărul stâng, în mâna dreaptă lăsată pe lângă corp ținând *fulmen*-ul, iar în cea stângă apucând sceptrul. Atitudinea zeului este imobilă iar greutatea corpului cade pe piciorul drept. Imaginea acestei statui o cunoaștem prin intermediul unei copii romane de bronz păstrată în Muzeul din Florența³⁶. Tipul mai este cunoscut în epoca romană prin intermediul unei picturi murale din timpul lui Octavianus Augustus, unui relief de pe un candelabru, sau prin monedele imperiale din vremea împăraților Traian și Hadrian³⁷.

Cu aceste statui votive se decorau curțile interioare ale templelor, larariile private ale caselor sau vilele mai răsărite ale potentatilor locali. Dacă în ceea ce privește prima statuie, am putea presupune că provine din *villa rustica* aflată la 5 km de *municipium Aurelium Apulense/colonia Aurelia Apulensis*, despre cealaltă, doar presupunem că a împodobit o casă sau curtea unui templu. Cele mai elocvente exemple de villae decorate cu acest tip de statui sunt cea a lui Hadrian de la Tivoli și o alta la Herculaneum³⁸. Tipul iconografic *Iupiter fulminans* în diferitele variante ale sale este foarte răspândit în Gallia, Europa centrală și Asia Minor³⁹.

Ilustrarea acestui tip iconografic al zeului în plastica votivă apulensă ne arată amploarea dezvoltării cultului și diversitatea imaginilor religioase în centrul urban apulens dar și specializarea meșterilor lapicizi care trebuiau să facă față comenzilor tot mai dese. Operele sculpturale analizate de noi au o importanță aparte fiind foarte rare în provincia Dacia; ele sunt, până acum, singurele statui din piatră cu *Jupiter fulminans* în aceste variante iconografice care s-au păstrat în provincia Dacia. Exemplarul de la Drobeta, chiar dacă este mai reușit stilistic decât piesele noastre, este de import și redă divinitatea în ipostază seminudă. În urmă cu câțiva ani, cu ocazia unor săpături arheologice preventive efectuate în *municipium Septimium Apulense*, în apropierea colțului de SV al orașului roman a fost găsit un altar votiv închinat lui Jupiter, cu un epitet unic pentru provincia Dacia acordat acestei divinități. Este vorba despre inscripția cu următorul text⁴⁰:

³⁴ PERDRIZET 1926, p. 702-703.

³⁵ CHAMOIX 1985, p. 93.

³⁶ PERDRIZET 1926, p. 703.

³⁷ *Ibidem*, p. 703.

³⁸ DIACONESCU 2005a, p. 347.

³⁹ BOUCHER 1974, p. 149.

⁴⁰ PISO, DRĂMBĂREAN 1999, p. 109.

Ioui

Fulgera(tori)

hic fulg(us) cond(itum est)

Inscripția atestă diversitatea de epitete cu care este adorată divinitatea în centrul urban apulens. În același articol autorii au ajuns la concluzia că aproximativ treizeci de procente din inscripțiile votive de la Apulum sunt dedicate lui Jupiter⁴¹.

Răspândirea cultului stăpânitorului Olimpului în cea mai mare aglomerație urbană a provinciei Dacia va trebui să se bucure în viitorul apropiat de o amplă lucrare monografică în care să se analizeze toate aspectele care decurg din mărturiile epigrafice și iconografice.

BIBLIOGRAFIE

*** 1983 – *La civilisation romaine de la Moselle à la Sarre*, Paris, 1983.

BĂRBULESCU 2003 – M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*², Cluj Napoca, 2003.

BĂRCĂCILĂ 1934 – Al. Bărcăcilă, *Monumentele religioase ale Drubetei, cu noi descoperiri arheologice*, Arhivele Olteniei, 13 (1934), p. 69-107.

BLĂJAN, POPA 1983 - M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia „Stația de salvare”*, Materiale, 15 (1983), p. 375-381.

BOUCHER 1974 – Stéphanie Boucher, *Bronzes gallo-romains et bronzes gaulois. Problèmes de methode*, Gallia, 32(1974), 1, p. 137-163.

BRAEMER 1963 – Fr. Braemer, *L'art dans l'occident romain. Trésors d'argenterie. Sculptures de bronze et de pierre*, Paris, 1963.

CHAMOUX 1985 – F. Chamoux, *Civilizația greacă*, vol. 2, București, 1985.

CIUTĂ 2003 - M. Ciută, *Contribuții la locuirea romană de la Șeușa „La cărarea morii”*, în *Patrimonium apulense*, III, 2003, p. 25-43.

COUPRY 1973 – J. Coupry, *Aquitaine: Gironde, Dordogne, Lot-et-Garonne, Landes, Pyrénées-Atlantiques*, Gallia, 31(1973), 2, p. 451-475.

CUMONT 1913 - F. Cumont, *Catalogue des sculptures et inscriptions antiques (monuments lapidaires) des Musées Royaux du Cinquantenaire*, Bruxelles, 1913 (II-ème édition).

DIACONESCU 2005 – A. Diaconescu, *Statuară majoră în Dacia romană*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005.

ISAC 1971 – D. Isac, *Monumente votive romane din Banat*, Banatica, 1 (1971), p. 111-120.

KUZMOVÁ 2005 – Klára Kuzmová, *Ein Jupiterterorso aus dem Auxiliarkastell in Iza (Slowakei)*, în *The Proceedings of the 8-th International Colloquium on Problems of Roman Provincial Art*, Zagreb, 2005, p. 293-299.

LABROUSSE 1974 – M. Labrousse, *Midi-Pyrénées: Ariège, Aveyron, Haute-Garonne, Gers, Lot, Hautes- Pyrénées, Tarn-et-Garonne*, Gallia, 32(174), 2, p. 453-501.

MICLEA, FLORESCU 1980 – I. Miclea, R. Florescu, *Daco-romanii*, vol. 1, București, 1980.

PERDRIZET 1926 – P. Perdrizet, în Ch. Daremberg, E. Saglio (edits), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tome III, 1, Paris, 1926.

⁴¹ *Ibidem*, p. 111.

PISO, DRÂMBĂREAN 1999 – I. Piso, Matei Drâmbărean, *Fulgur conditum*, ActaMN, 36 (1999), I, p. 109-111.

PISO 2001 – I. Piso, *Inscriptions d'Apulum (IDR III/5)*, vol. 1-2, Paris.

REINACH 1908 - S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, t. II, vol. 1, Paris, 1908.

RepAlba 1995 – *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995 (editori V. Moga, H. Ciugudean).

TUDOR 1968 – D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968.

ȚEPOSU-MARINESCU, POP 2000 - L. Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia romană*, vol. I, București, 2000.

Pl. I – *Jupiter Fulminans*, calcar, Ciugud, lângă Alba Iulia.

Pl. 2a – *Jupiter Fulminans*, marmură albă, Apulum.

Pl. 2b – Reprezentarea *fulmen*-ului pe aceeași statuie.

JUPITER FULMINANS IN RELIGIOUS ICONOGRAPHY OF APULUM

Summary

The cult of supreme god of the Greek-Roman pantheon, has enjoyed a large popularity in this northern Danubian province, in the urban centre Apulum meeting the most numerous iconographical images and epigraphical attestations from Dacia. In this moment we record over a hundred inscriptions dedicated to this deity. The purpose of this article is to illustrate only a part of iconographical aspects in the reaching of this official cult, which has reached all over the Roman world. It is about two new statues of Jupiter, the type *fulminans*, with or without himation, in the state of keeper of lightning on the forearm, discovered in a fortuitous way, in the lack of a clear archeological context.

The first (inv. R 8661, dimensions: height - 0,97 m, breadth - 0,52 m, thickness - 0,18 m, length - 0,23 m), has been found since 1992, besides the quarry near the village Ciugud, situated at five km of the municipality Alba Iulia, is a sculptural opera made in limestone, in *ronde-bosse* technique, a medium to superior invoice of the provincial art. I have found it in a cellar of the museum in Alba Iulia in an enough good state, although the head and the right leg are broken. The piece necessitates urgent restorings so as it can be put there where its place is, in the main exhibition of the museum (pl. I).

The sculpture depicts the god standing, naked, with the cloak (*pallium*) thrown over the left shoulder, falling in vertical or oblique folds. The divinity has the look orientated above, the iris of the eye marked plastically by a circular cut which does not touch the eyelids. The forehead and a part of the crown are not preserved, the same as the occipital part of the cranium. The hair, transformed in simultaneous incisions, grows up over the forehead, a main feature of the gods, and in the back, so that it is preserved, it is rendered simply in the technique of successive pokes(?) with the chisel(?). The bushy beard, made in the same technique as the hair of the crown, temples and ears, is rendered in parallel threads ended in curls, covering almost half of the cheeks. The rendering of hair betrays „the popular handicraft”. The right hand let by the body, keeps the lightning (*fulmen*), treated under the form of torsioned nerves, and in the left one, raised, it might be the sceptre, the symbol of supreme power. The image of the god is that of a mature man, still in vigour, an aspect evidenced also by treating of pectoral muscles. We are observing the rendering of the angular line and an attempt of outline the abdominal muscles. The trapeze and dorsals are also modestly treated. The left forearm and the lower part of the inferior members are not preserved. The weight of the body is falling on the left foot. The knee caps are rendered by a circular cut.

By the intensive use of *trepan* in rendering the deep folds of himation, which creates some little intensive shadows, the look orientated above, the technique of rendering hairdo through successive pokes(?) with the chisel(?) and also the treating the other part of hairdo in „the popular style”, we can date the artefact in the Middle Severian Period or later, in the Military Anarchy Period. It's possible

to be one of the latest sculptural operas of Apulum.

We can't exclude that this statue was made in the stone workshop situated next to the northern necropolis from Apulum, which was searched two decades ago, with the occasion of building some blocks of flats in the town Alba Iulia.

The second statue is worse preserved (inv. R 860-861, dimensions: height-0,36m, thickness-0,12 m), depicts the god standing, naked keeping the lightning (fulmen), treated under the form of torsioned nerves in the left forearm, and in the right one, raised, it might be the sceptre, the symbol of supreme power. It was made of white marble from Bucova quarry, in Dacia. We can date the artefact in the Middle Severian Period or later, in the Military Anarchy Period.

LIST OF PLATES

Plate 1 – *Jupiter Fulminans*, limestone, Ciugud, near Alba Iulia, ancient Apulum.

Plate 2 a - *Jupiter Fulminans*, white marble, Apulum.

Plate 2 b – *Fulmen* on the same statue.